Gustaf IV Adolfs Tid i Malmö

Kungen som fick ”sparken”

Gustav IV Adolf, född 1 november 1778, död 7 februari 1837, var kung av Sverige 1792–1809. I Napoleonkrigen tog han konsekvent ställning mot Napoleon I, vilket till slut ledde till finska kriget, som ledde till förlusten av den östra rikshalvan. Missnöjet var så starkt att han 1809 avsattes i en statskupp, och han levde resten av sitt liv på kontinenten under allt fattigare förhållanden. Han var son till Gustav III och Sofia Magdalena och gift med Fredrika av Baden.

Vid 1800-talets början hade Malmö bakom sig en lång period av stagnation; en viss uppryckning hade visserligen skett under senare delen av 1700-talet, bl. a. i samband med de 1775 inledda hamnbyggena, men detta innebar ingen avgörande förändring. År 1800 hade staden enligt de officiella folkmängdstabellerna endast 5 393 invånare; som en kuriositet kan nämnas, att Statistisk Årsbok, som varje år innehåller uppgifter om de större städernas folkmängd vid vissa tidpunkter, har en betydligt lägre summa (3 962), vilken alltså är felaktig. Folkmängden var obetydlig inte blott efter moderna begrepp. Stockholm, som nu har 4 gånger så många invånare som Malmö, hade då 14 gånger så många, och inte bara Göteborg utan också Karlskrona, Norrköping och Gävle hade större invånarantal. I själva verket var Malmö vid denna tid en perifert belägen småstad. På ett helt annat sätt än nu låg staden i rikets utkant. Omdömet grundar sig inte endast på kommunikationernas efterblivna tillstånd, som försvårade kontakten mellan Skåne och de centrala landskapen, utan också på det faktum, att Finland alltjämt tillhörde det svenska riket, vars tyngdpunkt till följd därav låg vida östligare än nu. Känslan att Skåne var en erövrad provins hade också av lätt insedda skäl vida mer livskraft år 1800 än i våra dagar; då levde ännu personer, vilkas farföräldrar upplevat den svenska erövringen. Trots sin egenskap av residensstad torde Malmö också ha haft en mera småborgerlig karaktär än flertalet andra städer i motsvarande storleksordning. Ämbetsmannainslaget var obetydligt och antalet adliga personer minimalt; år 1800 uppges det till 43. Visserligen hade staden en ganska talrik borgerlig societet, bestående av köpmannafamiljer som Suell, Bager, Kockum, Falkman och andra.

Denna societet spelade en mycket stor roll i stadens ekonomiska och sociala liv; i ett annat sammanhang skall ett vittnesbörd anföras om hur ojämn egendomsfördelningen var. Men likväl torde man kunna .våga det påståendet, att dessa familjers ekonomiska positioner i det stora hela ej uthärdade en jämförelse med dem, som de ledande handelsfirmorna i andra större städer byggt upp. Man kan få ett visst, låt vara ej alldeles tillförlitligt mått härpå genom att undersöka, i vad mån borgerskapet lyckats undanträngа adeln från de stora frälsegodsen i olika landsdelar; jordegendomen var ju vid denna tid den främsta ehuru inte den enda måttstocken på förmögenheten. Man finner då, att den s. k. Skeppsbroadeln i Stockholm, representerad av familjer som Arfwedson, Grill, Wahrendorff och Hebbe, lagt under sig mycket betydande possessioner och förvärvat en ratt gamla adelsgods. Något liknande hade i mindre skala skett på andra håll i landet: grosshandlare och fabrikörer från Norrköping, Västervik, Göteborg, Uddevalla, Borås och Varberg betydde vid 1800-talets början ganska mycket på fastighetsmarknaden, och deras egendomar kunde mäta sig med många av de stora adliga godsägarnas. Men i Skåne hade adeln alltjämt läget helt i sin hand.

Av de stora säterierna hade vid 1800-talets början endast ett övergått i borgerlig ägo, nämligen Stora Herrestad, som 1799 förvärvats av ett bolag i Ystad. Malmöfamiljerna märkas mycket litet i jordeböckerna. Borgerskapets store man, kommerserådet F. Suell, hade några gårdar nera på Söderslätt, likaså familjen Bager, och på skilda håll i provinsen funnos något eller några enstaka hemman, som innehades av en Malmöborgare — det var allt.

I Skåne fanns ännu en djup social klyfta mellan de adliga storgodsägarna och de ledande köpmännen. I politiskt avseende betydde Malmö mycket litet vid denna tid. Inte vid något tillfälle under hela 1700-talet hade staden stått i brännpunkten för det allmänna intresset. Ingen institution av mer än lokal betydelse var förlagd dit. Lund hade sitt universitet, Landskrona sin fästning, Karlskrona sina marina inrättningar, Jönköping sin hovrätt, och i Göteborg fanns bl. a. Ostindiska kompaniet — men Malmö hade ingenting jämförligt. Det var under dessa förhållanden ganska naturligt, att de svenska kungarna länge visade föga intresse för Malmö. Då och då hedrades staden av kungabesök, t. ex. av Gustaf III 1784, men talrika voro dessa evenemang inte, och politiskt betydde de ingenting.

Om vi bortse från erövraren Carl X Gustaf, vars intresse för Malmö ju var av ett speciellt slag, var Gustaf IV Adolf den förste svenske kung, som verkligen uppmärksammade staden. Detta berodde kanske mindre på någon framsynt förståelse för stadens utvecklingsmöjligheter än på andra, mera tillfälliga faktorer, men det går dock inte att komma ifrån, att hans regering, visserligen inte enbart genom positiva åtgärder, bildar epok i såväl stadens som provinsens historia. Det dröjde mycket länge, innan Gustaf IV Adolf stiftade bekantskap med Malmö. Det är ännu ett vittnesbörd om stadens avskildhet, att han for till eller genom Skåne åtskilliga gånger utan att besöka dess största stad. Så var fallet 1786, då han ej kom längre än till Herrevadskloster och Hälsingborg, 1793, då han besökte Kristianstad och Hälsingborg, och 1795, då Landskrona var resans sydligaste punkt.

Inte heller vid sin friarefärd till Baden 1797 for han över Malmö, vare sig på ned- eller återresan, och när han 1800 besökte Köpenhamn och Pommern, tog han vägen över Hälsingborg resp. Ystad. Så vitt jag kunnat finna, kom han till Malmö första gången i mars 1801 på ett kort besök, som sammanhängde med det engelska överfallet på Köpenhamn. Följande månad kom han åter dit, och i september avlade han tillsammans med sin gemål ett tredje besök där. Förhållandena voro då mera fredliga, och stadens invånare gåvo på Knutssalen supe och bal för de höga gästerna. Sedan dröjde det ända till september 1806, innan Gustaf Adolf ånyo kom till Malmö, då på väg från Pommern till Bäckaskog.

Gustaf IV Adolf hade således ganska många men flyktiga intryck av Malmö, när han den 11 november 1806 tillsammans med drottningen och de tre kungliga barnen inrättade sig för ett besök där, som kommit att fästa hans namn vid stadens historia. Den gången blev det nämligen fråga om ett långt uppehåll — det varade jämnt ett halvt år, till den 11 maj 1807, då konungen begav sig till Pommern för att personligen deltaga i krigsoperationerna mot Napoleon. för att personligen deltaga i krigsoperationerna mot Napoleon. Efter Carl XII:s långa besök i Lund har det aldrig hänt, att en svensk landsortsstad så länge gästats av rikets överhuvud. Malmö blev därigenom ett politiskt centrum, som det väl aldrig varit under sin svenska tid. Jämte sin familj, sina sekreterare, adjutanter och tjänare bodde konungen vid Stortorgets norra sida, där residenset och det Berghska huset som det senare kallades och med anledning av det höga besöket sammanbundits genom en gång över Kansligränden.

Men staden fick även andra gäster. Brittiska, ryska och preussiska diplomater tvingades, säkert mycket mot sin vilja, att lämna Stockholm och flytta till Malmö. Dit kom också drottningens syster, hertiginnan av Braunschweig-Oels, lik som för en kort tid även hennes make. Flera av provinsens egna magnater, t. ex. greve Jacob De la Gardie på Löberöd, togo också sitt uppehåll där tillsammans med sina familjer för att få vistas i majestätets närhet. Utan tvivel hade också Europas statsmän anledning att fästa en viss vikt vid vad som försiggick i Malmö. Gustaf IV Adolf var visserligen inte någon stor statsman, men han var en betydelsefull bricka i det storpolitiska spelet, som vid denna tid främst fick sin prägel av kontinentalblockadens iscensättning och den stora, ännu oavgjorda militära kraftmätningen mellan Frankrike och Ryssland. Just kontinentalblockaden befordrade f. ö., ehuru endast tillfälligt, stadens kommersiella liv; Storbritannien tvangs nämligen att lägga en del av sin handel på kontinenten över de svenska hamnarna. Att söka följa det lilla kungahovets dagliga liv i Malmö lönar knappast mödan. Den kungliga bostaden var lika en kel som maten, vilken sades bestå av ölost och smörgåsar. Enligt samstämmiga vittnesbörd var hovlivet synnerligen glanslöst och trist, och inom kungens uppvaktning rådde allmänt missnöje med att man tvingades tillbringa månad efter månad i den lilla landsortsstaden. De dimmor, som då liksom nu ofta lägrade sig över den skånska slätten, förhöjde inte stämningen. Det berättas, att den engelske ministern Pierrepont en gång vid ett samtal med konungen klagade över dessa dimmor. Gustaf Adolf skall ha svarat med en för honom typisk sarkasm: dimmorna över Malmö kunde inte jämföras med dem, som förmörkade de brittiska statsmännens förstånd.

Det bör emellertid framhållas, att Malmöborgarna själva inte torde ha burit någon skuld till den omtalade tristessen. De gjorde sitt bästa för att muntra upp sina gäster, genom parader, baler och andra tillställningar men som det synes utan större framgång. Även Lunds universitet drog sitt strå till stacken. På drottningens födelsedag den 12 mars 1807 uppvaktades hon av universitets rektor med en hyllningsdikt. Den var skriven av dåvarande adjunkten Esaias Tegner och kan utan tvekan räknas till hans mest menlösa alster; det heter schablonmässigt, att drottningen ville alla väl och endast hade godhet i sin rena och ädla själ. Att inspirationen sålunda uteblivit är inte svårt att förstå; Tegner var ingen rojalist, och det var inte lätt för honom att hylla makan till en man, vars kamp mot den store franske hjälten enligt skaldens mening var dåraktig.

Låt oss emellertid lämna dessa intermezzon och i stället taga upp ett problem av större vikt: varför visade Gustaf IV Adolf en sådan förkärlek för den skånska provinsen och för dess metropol?
En annan faktor av betydelse var, att konungen i Skåne var närmare kontinenten än i Stockholm. För den inre politiken hyste Gustaf Adolf ganska litet intresse, särskilt litet för det dagliga löpande arbetet. Desto mer fängslades han av den stora kampen ute i Europa, där han trodde sig kunna spela en betydande roll. I Malmö var han så nära händelsernas centrum, som han kunde vara utan att lämna sitt land.

Gustaf IV Adolf ansåg Skåne vara något för sig inom det svenska riket. Härom vittnar det märkliga uttrycket "hertigdömet Skåne", som f. ö. återkommer i ett brev från konungen till Toll 1804.
Ur juridisk synpunkt måste uttrycket betecknas som nonsens, eftersom det inte fanns och ej heller tidigare hade funnits någon hertig av Skåne. Men det finnes ett lustigt vittnesbörd om att Gustaf Adolf verkligen haft planer på att ge landskapet en titulärhertig. Det härrör just från våren 1801. I ett brev till drottning Fredrika, daterat Karskrona den 1 maj (numera i Bernadotteska Familjearkivet), meddelade konungen föreskrifter för sitt då väntade barns dop i den händelse, att han själv i rådande orosläge ej kunde infinna sig till detta; i själva verket anlände han till Stockholm redan före drottningens nedkomst. . Gustaf IV Adolf var emellertid en ordentlig man, som inte gärna lämnade något åt slumpen. Han räknade med möjligheten, att drottningen inte skulle få ett barn utan två, och följaktligen måste han ge anvisning på namn åt fyra barn, två pojkar och två flickor. Blev det nu två söner, skulle den ene, dekreterade han, heta Carl Gustaf och bli hertig av Småland han skulle med andra ord få samma namn och titel som Gustaf Adolfs egen i späd ålder avlidne yngre broder. Den andre sonen skulle heta Adolf Johan och bli hertig av Skåne. Nu fick drottningen blott ett barn, en dotter. Följande år födde hon däremot en son, som mycket riktigt döptes till Carl Gustaf; hans titel blev emellertid av politiska skäl storfurste av Finland. Någon mer son fick hon aldrig, och den artighet. som Gustaf Adolf ämnat visa den skånska provinsen, blev blott en föresats. Titeln hertig av Skåne gavs senare åt Carl XIV Johans äldste sonson, sedermera Carl XV, och har som bekant utdelats ännu en gång, till vår nuvarande kronprins, Gustaf IV Adolfs ättling.

Gustav Adolfs Torg Malmö

Kung Gustav IV lånade sitt namn till Torget

1904 den 7 september uppstod stor takbrand i bygg-nadskomplexet Valhalla

Ståtlig länga! Men en fasad är ganska ny!

Torg mot katolska kyrkan, hästdroska.

Foto: Okänd fotograf / Malmö Museer

1908 och 1962

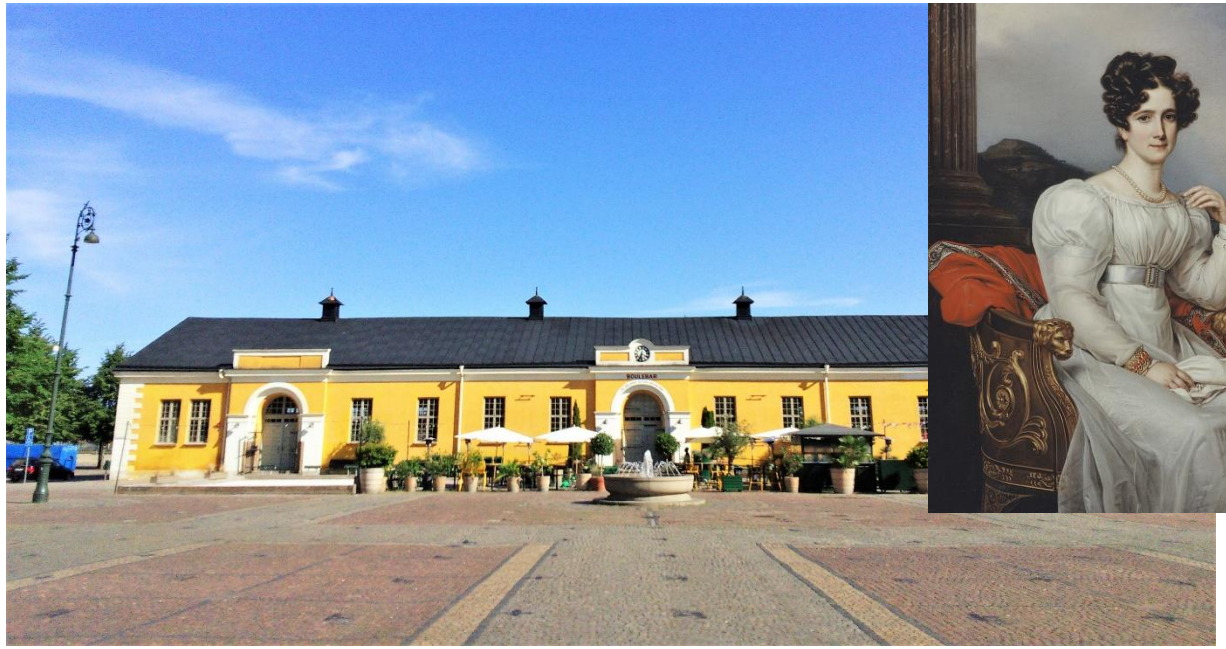

Drottningtorget är ett torg i centrala Malmö. Det ligger mellan Stortorget och Värnhem. Torget tillkom på 1810-talet, när de gamla befästningsverken kring staden togs bort. Tidigare hade stadens infart från öster, Österport, legat på platsen. Torget blev uppkallat efter drottningen, Fredrika, medan Gustav Adolfs torg uppkallades efter kungen, Gustav IV Adolf. Byggnaden på torgets norra sida uppfördes 1818 som ridhus åt husarregementet (arkitekt Anders Lundberg). När husarerna flyttat till det område som nu kallas Kronprinsen år 1900 blev byggnaden Malmös första saluhall.

Fredrika Dorotea Vilhelmina av Baden, tyska: Friederike Dorothea Wilhelmine von Baden, född 12 mars 1781 i Karlsruhe, död 25 september 1826 i Lausanne, var drottning av Sverige 1797–1809, dotter till Karl Ludvig av Baden och Amalia av Hessen-Darmstadt och gift 1797–1812 med Gustav IV Adolf av Sverige.

Ojämförligt mest betydde dock enskiftesförordningen för Skåne 1803, som betecknar en av milstolparna i landskapets ekonomiska historia. Att reformen påbörjades i Skåne där den också fick störst betydelse var naturligt redan därför, att initiativet utgått därifrån, genom R. Macleans verksamhet på Svaneholm; även Suell kan f. ö. nämnas bland pionjärerna. Men kungens eget intresse för Skåne och det starka skånska inslaget bland hans rådgivare spelade också sin roll; tre av de förut uppräknade skånska rådgivarna, Wachtmeister, Rosenblad och Zibet, gjorde en insats i samband med frågans avgörande. Enskiftesförordningen gav upphov till den mest kända episoden under Gustaf IV Adolfs vistelse i Malmö. Den 12 mars 1807 uppvaktades han av en deputation skånska adelsmän under ledning av J. De la Gardie. Denne anhöll, att det skånska ridderskapet till hugfästandet av sin tacksamhet mot konungen för enskiftesförordningen och andra "visa författningar" måtte få uppresa en minnesstod i Malmö; de ekonomiska garantierna voro redan skapade efter en rundskrivelse till landskapets adelsmän. Kungen avböjde emellertid äran, bl. a. under hänvisning till att de ofrälse ståndеn ej tillfrågats, och föreslog i stället resandet av en staty över landskapets försvarare Magnus Stenbock. Någon staty över Gustaf IV Adolf korn därför aldrig till stånd; om så hade skett, skulle den förvisso ha blivit nedtagen 1809. Som ett minnesmärke över Gustaf IV Adolfs förbindelser med Malmö kvarstår dock alltjämt namnet på Gustaf Adolfs torg, anlagt just vid denna tid, liksom Drottningtorget har sitt namn efter drottning Fredrika. Numera tänker väl inte många på att Gustaf Adolfs torg har sitt namn efter den olycklige Gustaf IV Adolf; i stället associerar man det med Gustaf II Adolf utan att reflektera över att han aldrig varit stadens härskare.

Tiden efter 1809 medförde vissa prövningar för Malmö. Kontinentalblockaden upphörde och därmed också den tillfälliga kommersiella högkonjunkturen, och diskonten föll samman 1817. Det är betecknande, att den år 1820 inrättade hovrätten över Skåne och Blekinge fick sitt säte i Kristianstad. Men under de följande årtiondena växte Malmö relativt sett kraftigare än någon annan av de större svenska städerna: 1850 var invånarantalet 13 000, 1870 nära 26 000 vid sistnämnda tidpunkt var positionen som den tredje av landets städer erövrad.
(Källa: AD Sten Carlsson. Föredrag i Malmö Fornminnesförening den 6 mars 1948.)

Efter avresan till Stralsund i maj 1807 återsåg Gustaf IV Adolf ej Malmö; däremot vistades han hösten samma år i Hälsingborg. Sedan kom han aldrig mer till sitt skånska hertigdöme, men ännu den sista dagen av hans regering, den 13 mars 1809, var det i hans tankar. Han tänkte då bege sig söderut för att med hjälp av Toll och södra arm6n söka slå upprorsmännen. Skåne stod tydligen för honom som det landskap, där han i första hand kunde vänta lojalitet och stöd.
Dömde Gustaf IV Adolf riktigt? Fanns det verkligen någon äkta konungsk stämning i Skåne? Adelns hyllning 1807 skulle kunna anföras som ett bevis på att så var fallet, om den inte haft en bismak av fjäsk, som inte undgick den uppvaktade själv. Det finns emellertid andra vittnesbörd, som säga oss mera. Ärkebiskop H. Reuterdahl, som var född 1795 i ett fattigt Malmöhem, har 1841 berättat om den kärlek stadens befolkning hyste för Gustaf IV Adolf, och stadens borgmästare C. C. Halling, född i Malmö 1790, skriver i sina bekanta Minnen, att nyheten om revolutionen mottogs med synnerligen blandade känslor av Malmöborna, som hyste allmän kärlek till konungen och en fast tro på hans redliga avsikter, ehuru hans politiska system ansågs omöjligt att följa. Just vid tiden för statsvälvningen pågick i Malmö den första uppbörden av 1809 års stora krigsgärd, som skulle täcka en del av kostnaderna för årets fälttåg. Av stadens omkring 1 200 skattskyldiga deltogo då blott 365, vilket synes vara ett vittnesbörd om brist på skatteförmåga eller brist på vilja att betala gärden; det bör dock framhållas, att antalet betalande troligen hade blivit större, om ej de första revolutionsryktena inlöpt under uppbörden. Omkring hälften av de 365 betalande erlade emellertid även förskott på vad de skulle betala vid de två senare uppbörderna.

Enskiftet

Rutger Macklean brukar nämnas som enskiftets upphovsman. Det första enskiftesprojektet utfördes i praktiken av lantmätaren Carl Gideon Wadman, som på Mackleans uppdrag genomförde enskiftet i byarna under Svaneholms slott i Skurups socken i Skåne.

Det första av Wadmans skiften, av Skurups by 1783, brukar kallas det första enskiftet men var i själva verket ett ovanligt lyckat exempel på storskifte. Macklean tvingade 1785 samtliga 701 personer som brukade hans jord att lämna sina hem och hus för att bygga nya gårdar mitt i de stora åkergärdena, där de fick 40 tunnland jord per gård. Resultatet för brukarna blev att de slapp flytta sig mellan 53 olika åkertegar och i stället kunde bruka en enda stor sammanhängande åker. Av de 701 berörda valde dock102 att säga upp sina arrenden och lämna Svaneholm.

Reformen blev för Svaneholms del mycket lyckad och skapade förutsättningar för en befolkningstillväxt. År 1802 hade befolkningen på godsets ägor ökat till 1 400 personer, det vill säga en fördubbling. Kunglig förordning om enskifte för Skåne i sin helhet utfärdades 1803.

Även för Skåne i stort blev enskiftesreformen lyckad, eftersom den lämpade sig väl för ett enhetligt slättlandskap.

Rutger Macklean, född 28 juli 1742 i Hjärtums socken, död 14 januari 1816 på Svaneholms slott, var en svensk friherre, militär, politiker och skiftesreformist. Han är känd för sina insatser för enskiftets införande i Sverige.

Rutger Mackleans släkt i Sverige går tillbaka till en storköpman i Göteborg i början av 1600-talet. Hans far Rutger Macklier (efternamnet ändrades 1783) var officer i Karl XII:s armé och tvingades i fångenskap i Sibirien efter nederlaget vid Poltava 1709. Även hans bror Gustaf Macklean var officer. Modern var friherrinnan Fredrika Wilhelmina Coyet till Pågerup, dotter till grevinnan Hedvig Charlotta Cronhielm af Flosta. Han uppkallades efter sin farmors far, Rutger von Ascheberg. Men det är framför allt som reformatör inom jordbruket som Macklean är känd. 1782 ärvde han efter sin morbror, friherre Gustaf Julius Coyet det stora godset Svaneholm i Skåne (värd 20 000 riksdaler) och kom här att verka resten av sitt liv.

Svaneholms slott i Skurup, Skåne

Enskiftet var en jordreform som genomfördes i Skåne från slutet av 1700-talet och under 1800-talets första decennier.

Gustav IV Adolfs rum på värdshuset Zum Weissen Rössli, S:t Gallen, i vilket han dog 1837.